

Красимира Костова (София, България)

САВИНАТА КНИГА В КОНТЕКСТА НА РАННАТА КИРИЛСКА КНИЖОВНА ТРАДИЦИЯ

Савината книга¹ принадлежи към най-ранните старобългарски кирилски ръкописи с наклонено вдясно уставно писмо, които възхождат към наклонени вдясно гръцки почерци в паметници с византийски литургически устав от IX в., преписани в константинополски скриптории². В *Сав.* десните части на ижицата от *ou* и *χ* се изписват с още по-голям наклон от основния наклон на писмото, което придава несиметричен изглед на цялостния облик на писания текст, а подобни несиметрични десни части на ижицата от *ou* могат да се открият например в гръцкия Порфириев псалтир от 862 г., свързан с мегалополиса Тивериада, образец от който е даден у Е. Ф. Карски³. Буквите в редовете на *Сав.*, както е отбелязано у В. Щепкин⁴, на някои места са изписани с по-силен или по-слаб наклон и с малка разлика в големината, което също е заимствано от гръцките ръкописи от IX в.⁵ Писмото на *Сав.* се сравнява с почерците на Светославовия изборник от 1073 г.⁶, вж. също и писмото на

¹ Възможност за цялостно палеографско, езиково и текстологично изследване на паметника дава новото образцово издание на Савина книга с древноруските допълнения, вж.: Савина книга. Древнеславянская рукопись XI, XI–XII и конца XIII века. Часть первая. Рукопись. Текст. Комментарии. Исследование. Издание подготовили О. А. Князевская, Л. А. Коробенко, Е. П. Дограмаджиева. М., 1999 (по-нататък *Сав.*).

² Срв. Парижкия препис на съчиненията на Григорий Назиански, възникнал между 879 и 883 г. – Wagbaur, R. *Greek Literary Hands A. D. 400–1600*. Oxford, 1981, p. XVII, p. 2, № 5, както и Ватиканския препис на творбите на Григорий Ниски от IX в. – Folliegeri, H. *Codices graeci Bibliothecae Vaticanae selecti. Exempla scripturarum. Fasciculus IV*. Apud Bibliothecam Vaticanam, 1969, tab. 6; вж. също и Парижкия препис на съчиненията на Дионисий Ареопагит, датирани VII–VIII в. – Шрайнер, П. *Греческий язык и кириллица на территории Болгарии*. – В: Кирило-Методиевски студии. Кн. 4. С., 1987, 274–282, като и за трите кодекса се предполага, че са възникнали в Константинопол.

³ Карский, Е. Ф. *Славянская кирилловская палеография*. М., 1979, с. 161, 276.

⁴ Щепкин, В. *Рассуждение о языке Саввиной книги*. СПб., 1899; с. 13.

⁵ Срв. пояснителните бележки в полето на цитирания вече Ватикански препис на съчиненията на Григорий Ниски от IX в. – Folliegeri, H. *Цит. съч.*, с. 14.

⁶ Срв. мнението на И. И. Срезневски, според което писмото на *Сав.* „...напоменае более всего рисунок Сборника 1073 г., только гораздо грубее“ – цитира се по: Савина книга..., с. 5. В. Щепкин също отбелязва: „Еще Срезневский указал, что по рисунку букв почерк Саввиной книги очень близко напоминает Изборник 1073 года“ – В: Щепкин, В. *Цит. съч.*, с. 14.

Златоструя на Бичков⁷, като *Сав.* се характеризира с по-старинен тип писмо. И докато староруските паметници са преписани през XI в., то за *Сав.* може да се предположи, че е възникнала през X в. в старобългарско книжно средище и е една от оцелелите книги поради употребата ѝ в богослужебната практика за разлика от другите старобългарски кодекси, пренесени от България в Русия, които не са се съхранили, а са останали техните староруски преписи, запазили някои особености на езика и писмото на старобългарските антиграфи. Трябва да се отбележи, че и в Златоструя на Бичков дясната хаста на ижицата от *оу* също има по-голям наклон в сравнение с наклона на останалите букви и е несиметрична по отношение на цялостния запис на текста, а хастите на *х* са закръглени и имат съответствия в гръцки кодекси от IX и X в. Изписването на отделните букви с различна големина, придаващо вълнообразен изглед на редовете, и честата промяна в наклона на буквите на *Сав.* вероятно се дължи не само на различното качество на пергаментата, но и на по-бързото писане⁸. В. Щепкин разглежда писмото на старобългарския кодекс като скоропис, писмо за делова употреба⁹, а В. Погорелов го дефинира като уставен скоропис¹⁰. Както е известно, освен книжовниците, които владеят калиграфията (срв. лексемата *калнграфна* – *калнграфнѣж*, Синайски патерик л. 118а), е имало и преписвачи бързописци (например Пространното житие на св. Методий, в което е записано, че св. Методий е използвал два попа скорописца *дѣва* *попы* *скоропнѣца* *зѣло* при превода на Стария Завет). В Скопския миней от XIII в. се откриват лексемите *скоропнѣца* л. 20б и *скоропнѣци* н *книжочни* л. 105б, в Житието на Андриан и Наталия от Севастияновия сборник, от XIV в., са засвидетелствани изразите *гла* *скоропнѣцѣмъ* и *ре* *скоропнѣцѣмъ*, в Житието на Йоан Златоуст вместо съществителното име *скоропнѣцъ* е използвана причастна форма, срв. *скоропнѣщѣмъ* *писачѣмъ* л. 48d, *скоропнѣщѣмъ* л. 84с, *тахѣурѣфѣмъ* – тахиграфи, които записвали директно проповедите на Йоан Златоуст в църква¹¹. Поради бързия начин на писане някои букви в *Сав.* имат несиметрични начертания, например нейотуваната и йотуваната голяма носовка, при която дясната част е значително удължена и средната вертикална хаста е изместена вдясно – този несиметричен начин на изписване, засвидетелстван във възникналата в Североизточна България *Сав.*, по-късно е възприет в югозападнобългарските краища в голямо книжно средище, локализиращо се в Западна Македония, и заедно с намаляване на триъгълника на голямата носовка представя характерна палеографска особеност на част от югозападнобългарските ръкописи от XII–XIII в., например в Софийския октоих, Белградския октоих, Велешкото евангелие, Миней №113 от НБКМ и др. Ранната употреба на *среден ер* – междинно начертание между голям и

⁷ И л ъ и н с к и й, Г. А. Златоструй А. Θ. Бычкова XI века. С., 1929.

⁸ Срв. мнението на О. А. Князевска, че писмото на *Сав.* може да се определи като „«спещное», соданное для практических целей“ – вж. изчерпателния палеографски анализ на *Сав.* от О. А. Князевска в увода към изданието: Савина книга..., 7–40.

⁹ Щ е п к и н, В. Цит. съч., с. 14– „все письмо получает деловой характер, а не художественный. В этом смысле почерк Саввиной книги может быть назван древнейшей кирилловской скорописью“.

¹⁰ П о г о р е л о в, В. Из наблюдений в области древнеславянской переводной литературы. III. Опыт изучения текста Саввиной книги. – Sborník Filozofické fakulty university Komenského v Bratislavě. V. 46. V Bratislavě, 1927, p. 4.

¹¹ За лексемата *тахъ* вж. също: К у е в, К. Иван-Александровият сборник от 1348 г. С., 1981, 401–403.

малък ер, отново се открива в Попсавовото изборно евангелие, като според В. Щепкин съществуват два типа междинни ерове – 1) „Типы переходные от з к ъ“ и 2) „Типы переходные от ъ к з“¹². Формата на средния ер е резултат на бързото писане, при което буквата има неясна горна част, като подобен среден ер е зарегистриран и в среднобългарски ръкописи от XIV в., възникнали в скрипториите на Света гора и Търновград. Изпадането на големия ер в представките, считано за характерна особеност на югозападнобългарските паметници, е налице още в *Сав.*, например створн л. 129б, створн л. 138а, вселн сд л. 87а, а явлението вероятно води началото си от североизточнoбългарските книжовни центрове. Изпадането на малкия ер в причастната форма **Ѡ**лз от приписката по сава **Ѡ**лз в *Сав.* не е изключение за североизточнoбългарските кодекси, а явление, откриващо се в различни преводи на Преславската книжовна школа, например в Първото слово против арианите – псамо л. 36б, напсамо л. 37а, псамо л. 37а, **Ѡ**лз (приписка), в Тринадесетте слова на Григорий Богослов – ѡано 159а, в преведените в Преслав тълкования към Псалтира, съхранени в Болонския псалтир – псамо 31:2 тълк., ѡано 63:7 тълк., ѡано 71:8 тълк. и др. Кръстовидното пси от цитираната вече приписка от *Сав.* по сава **Ѡ**лз е характерно за гръцките ръкописи от IX в., но в славянските кодекси се използва и в по-късен период, срв: Реймското евангелие от XI в., Болонския псалтир от началото на XIII в. и др. В *Сав.* графемата на йотуваната голяма носовка е съставена от директното свързване на **и** и **ж** без съединителна чертица, което също е белег за ранния произход на паметника, в който се търси начин за записване на фонема, отсъстваща в гръцкия език. *Сав.* употребява за нейотувана малка носовка буква **а**, по-рядко **ѡ**, а за йотуваната малка носовка **ѡ**, което по-късно става основно в старобългарското кирилско писмо и измества всички други варианти в начертанията на буквата за нейотувана малка носовка. В керамична плочка от Преслав се среща и **ѡ**, както и **а**, което потвърждава близостта на времето на възникване на *Сав.* и на цитираната керамична плочка – X в., като дори може да се предполага, че начертанието **ѡ**, т. е. **и** + **а** + свързваща чертица, е възникнало по-късно по време от **а** и **ѡ**. Като доказателство бихме посочили отсъствието на свързваща чертица при написанието на йотуваната голяма носовка в *Сав.* Във Ватиканския палимпсест се употребяват **ѡ** и **ѡ** с пресечен връх, както и **а** с остър връх, начертанието **ѡ** се свързва с глаголическата буква **ѡ** с трапецовидна форма, откриваща се например в Синайския псалтир, Охридските листове, Рилските глаголически листове и на други места, докато в Зографското и Асеманиевото евангелие видът на буквата е **а**. Освен разгледаните форми **ѡ** и **а**, малката носовка в кирилските ръкописи е имала и начертания **ѡ** и **ѡ** според свидетелството на среднобългарския Октоих Зв9 от Загреб, които са повлияни от гръцкото главно **ѡ**, широко разпространено в каменни надписи на гръцки език на територията на България. Начертание **ѡ** като знак за малка носовка се среща и във Ватиканския палимпсест, Хилендарските листове, Добромиревото евангелие, Енинския апостол, в Скопския минеи и другаде. Книжовното средище, в което е работил скорописецът поп Сава, е следвало определена византийска скрипторска практика от втората половина на IX в., възприета в някои старобългарски книжовни центрове, добре запознати с византийското уставно писмо. И ако наклоненият вдясно

¹² Щ е п к и н, В. Цит. съч., с. 39.

византийски литургически устав с несиметрична дясна хаста на ижицата от ъ, кръстовидно пси и неравномерно изписване на буквите с промяна на наклона на писмото би могъл да се свърже с втората половина на IX в. и да се локализира, от една страна – с Константинопол, а от друга страна – с източните византийски провинции, то за времето на написване на *Сав.* може да се предположи, че кодексът е възникнал през X в. Към датировка X в. отвежда и редакцията на текста, която се свързва с дейността на Преславската книжовна школа¹³. Ек. Дограмаджиева, сравнявайки различните редакции на едни и същи четива от *Сав.*, достига до извода, че ръкописът е комплектован многоетапно, като липсващи части от него са заменени с редактиран евангелски текст, който е бил на разположение на преписвача¹⁴. А. Алексеев открива сходство между текста на *Сав.* и евангелските откъси в новооткритите части на Синайския евхологий: „Некоторые лингвистические и текстовые особенности Сав. можно встретить в болгарских и сербских рукописях XII–XIII вв., в евангельских цитатах в составе многих болгарских текстов X в. Возможно, Сав. хранит следы текстовой традиции IX в., которая не подверглась стабилизации и позже была вытеснена из обращения“¹⁵.

Трябва да се отбележи, че т. нар. индивидуална лексика на *Сав.* е засвидетелствана не само в евангелските цитати на преславските преводи, но и в текстове с друго съдържание, например в Словата против арианите на Атанасий Александрийски¹⁶, в Житието на Йоан Златоуст¹⁷, в Богословието¹⁸ и Шестоднева¹⁹ на Йоан Екзарх, в Тринадесетте слова на Григорий Богослов²⁰, в Светославовия изборник от 1073 г.²¹, в Изборника от 1076 г.²², в Синайския патерик²³ и другаде. Цялостното изследване на особеностите в езика и превода на *Сав.*, откриващи се в преславската преводна книжнина от края на IX и началото на X в., е обемна задача, поради което прилагаме само няколко

¹³ Погорелов, В. Цит. съч., с. 116.

¹⁴ Дограмаджиева, Е. За предисторията на Савина книга. – *Palaeobulgarica*, 15, 1991, № 1, 25–33.

¹⁵ Алексеев, А. А. Текстология славянской Библии. СПб., 1999, с. 162.

¹⁶ Vaillant, A. Discours contre les Ariens de Saint Athanase. Version slave et traduction en français. S., 1954 (по-нататък *Ариан. 1*); Лалева, Т. Така нареченото Четвърто слово от Атанасий Александрийски срещу арианите в превод на Константин Преславски. – Старобългарска литература, 22, 1990, 108–162 (по-нататък *Ариан. 4*).

¹⁷ Hansak, E. Die Vita des Johannes Chrysostomos des Georgios von Alexandrien in kirchenslavischer Übersetzung. Bd. 2. MLS T. 13 (10, 2), U.-W. Weiher-Freiburg i Br., 1980; Bd. 3. MLS T. 18 (10, 3), U.-W. Weiher-Freiburg i Br., 1984 (по-нататък *Жит. Йоан Зл.*).

¹⁸ Sadnik, L. Des Hl. Johannes von Damaskus Ἐκθεσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως in der Übersetzung des Exarchen Johannes. MLS T. 1–3., Wiesbaden-Freiburg, 1967–1983 (по-нататък *Бог.*).

¹⁹ Aitzemüller, R. Das Hexaemeron des Exarchen Johannes. MLS T. 1–7. Graz, 1958–1975 (по-нататък *Шест.*).

²⁰ Будлович, А. XIII слов Григория Богослова в древнеславянском переводе по рукописи Императорской публичной библиотеки XI века. СПб., 1875 (по-нататък *Сл. Гр. Бог.*).

²¹ Изборник Светослава 1073 года. Факсимильное издание. М., 1983; Симеонов сборник (по Светославовия препис от 1073 г.) Т. 1. Изследвания и текст. С., 1991; Т. 2. Речник-индекс. С., 1993 (по-нататък *Свет. 1073 г.*).

²² Голышенко, В. С., В. Ф. Дубровина, В. Г. Демьянов, Г. Ф. Нефедов. Изборник 1076 года. М., 1965 (по-нататък *Изб. 1076 г.*).

²³ Голышенко, В. С., В. Ф. Дубровина. Синайский патерик. М., 1967 (по-нататък *Син. Пат.*).

избрани примера от преводите, извършени по времето на цар Симеон в Преславската книжовна школа, съответстващи на езика на *Сав.*²⁴ Цитатите от Попсавовото изборно евангелие се представят в сравнение със съответните стихове от Мариинското евангелие²⁵.

Сав. Ио. 14:16 н нного оувѣтъннка дастъ вамъ

Мар. Ио. 14:16 ѿ нного параканта дастъ вамъ.

Преславските текстове използват като синоними на гръцката заемка паракантъ съответствията оувѣтънтель, тѣшнтель, оувѣтъннкъ, като последната лексема е във връзка с многократно използваното в преславската книжнина съществително име оувѣтъ съ значение 'утеха, утешение', както и с глаголите оувѣшатн и оувѣшаватн 'утешавам', срв. формите в *Шест.* – оувѣтъ л. 87а, в *Сл.Гр.Бог.* – оувѣта л. 240Ѡ, оувѣтъ л. 263γ, в *Жит. Йоан Зл.* – на оувѣтъ л. 82с, оувѣшаватн л. 81а, вѣѣшавъ л. 81а и др., в *Бог.* – оувѣтъ л. 307а, оувѣшавала л. 308а, *Свет. 1073 г.* – оувѣтъ л. 174в, оувѣта л. 75в, 174в, оувѣтъ л. 65г, 79в, 150г и др.

Сав. Мт. 5:45 н дъжднтъ на правѣдънъѣа. н обндълнвѣѣа

Мар. Мт. 5:45 ѿ дъжднтъ на праведънъѣи н на неправедънъѣи

Употребата на обндълнвѣ е регистрирана в няколко паметника, принадлежащи към кръга на преславските текстове, например в *Шест.* – обндълнвоу л. 30с, в *Син. Пат.* – обндълнвоу л. 109а, в преведените в Преславската книжовна школа тълкования към Псалтира, срв. Болонския псалтир²⁶ – обндълнвнн 9:23 тълк. (в тълкованията към Песнивеца съответствието е обндълнвнн), докато в *Свет. 1073 г.* се използва съществително име обндълннкъѣи 192 г.

Сав. Мт. 10:37 любамъ оца нн мѣре паче мене. нѣстъ мн на подобѣ

Мар. Мт. 10:37 же любнтъ отца нн матеръ паче мене нѣстъ мене достоннъ

Съществителното име подоба е засвидетелствано в многобройни самостоятелни употреби, както и в изрази от типа кетъ подоба, нѣстъ на подобѣ в голяма част от преславските текстове. Цитираните примери са от *Сл.Гр.Бог.* – подоба л. 2Ѡ, 10Ѡ, 241Ѡ, 250а, 267γ, 280Ѡ, 298а, 327а, 358γ и др., в *Жит. Йоан Зл.* – поѣа л. 38с, 38d, 41b, 45b, 47а, 47b, 49b, 56с, 57b, 59b, 60с, 68d, 72d и др., в *Свет. 1073 г.* се откриват 28 употреби на подоба, вж. също любан оца н матеръ нѣстъ мн подобнъѣи л. 92в, в *Бог.* – подоба л. 262а, 338а, 340а, 354а, в *Шест.* – поѣа л. 4с, 10а, 14b, 17b, 36b, 36с, 36d, 38b, 38с, 43b, 43с, 44с, 49d, 53с, 55d, 56с, 59а, 63а, 65с, 65d, 70с, 74а, 76а, 77b, 77d, 79а, 85а, 88b, 89а, 92d, 93с, 93d, 96b, 98с и др., докато в Учительното евангелие на Константин Преславски²⁷ преводът съвпада с цитирания стих от *Сав.* – любен ѡца нн мѣръ паче мене. нѣстъ мн на

²⁴ Друго мнение вж. у Д о б р е в, И. Кой старобългарски текстове са най-близко до Кирило-Методиевия евангелски превод. – Старобългарска литература, 14, 1983, 3–9.

²⁵ Ја g i ć, V. Quattuor evangeliorum versionis palaeoslovenicae codex Marianus. Berolini – S. Peterburg, 1883 (по-нататък *Мар.*). Вж. също: Евангелие от Йоанна в славянской традиции. Издание подготовили А. А. Алексеев, А. А. Пичхадзе, М. Б. Бабицкая, И. В. Азарова, Е. Л. Алексеева, Е. И. Ванеева, А. М. Пентковский, В. А. Ромодановская, Т. В. Ткачева. СПб., 1998.

²⁶ Ја g i ć, V. Словѣньскана псалтърь. Psalterium Bononiense. Vindobonae–Berolini–Petroполи, 1907; Д у й ч е в, И. Болонски псалтир. Български книжовен паметник от XIII в. С., 1968.

²⁷ М и х а й л о в, А. В. К вопросу об Учительном Евангелии Константина, епископа Болгарского. – В: Древности. Труды славянской комиссии Императорского Московского археологического общества. Т. 1. М., 1895, 76–133.

подобоу 9-а беседа, л. 183б–185, нже не носить крѣта своего и послѣдоуѣть мнѣ. нѣсть мн на побоу 9-а беседа, л. 183б–185.

Сав. Мт. 19:6 јаже оубо бѣ съведе. члкъ да не разлжчнтъ жены сеа

Мар. Мт. 19:6 еже [оу]оубо бѣ съчета члвкъ да не разлжчаатъ

В преславските текстове са налице многобройни примери, свързващи се със *Сав.*, срв. например *Сл.Гр.Бог.* – вса [н]нѣ пжтн оставльше. на єдннѣ съведете са л. 295а, Доухъ сватъин овн въ тварь съводище л. 362а, *Свет.* 1073 г. – дъждъ съведе л. 162а, тѣхъ же съведе къ намъ л. 167а, *Изб.* 1076 г. – и содомьско попадение то съведе л. 236а и др.

Сав. Мк. 1:6 н тѣдъ его пржжн. н медъ днвнн

Мар. Мк. 1:6 н тѣдъ акрднн н медъ днвнн

Преславските текстове предпочитат пржжъ и пржжн пред Кирило-Методиевата лексема акрднъ, срв. *Ариан.* 1 – пржжн л. 4v, *Ариан.* 4 – прѣжжн л. 201б, *Сл.Гр.Бог.* – пржжы л. 312γ, *Свет.* 1073 г. – проуѣжъ л. 157б, ѣдъин пржжы н днвнн медъ л. 229б, *Шест.* – пржжн л. 58с, проуѣжы л. 58с, пржжн л. 174b и др.

Сав. Мт. 17:20 н ничътоже оунметъ са васъ

Мар. Мт. 17:20 н ничътоже не възможно бѣдетъ вамъ

Глаголите оунатн [са] и оунматн [са], както и съществителните имена оунатне и оунманне се употребяват редовно в преславските преводи, срв. *Сл.Гр.Бог.* – оунмаахъ л. 38б, оунманнѣмъ л. 139γ, оунемлетъ л. 194б, оунатне л. 241γ, оунемлетъ са л. 304γ, оунметъ л. 321β, оунманн л. 338β, *Шест.* – оунманню л. 67d, оунемле л. 154а, оунематн л. 161b, оунемтн л. 161b, *Ариан.* 1 – оунматн л. 33а, *Син. Пат.* – оунемлн 180б, *Свет.* 1073 г. – оунемлн л. 194в, оунемлетъ са л. 105в и др., *Жит. Йоан Зл.* – оунетн л. 45b, оунемлюще л. 46d.

Сав. Мт. 8:2–3 можешн ма нтрѣвнтн... хоцж нтрѣвнтн тѣ. н авне нтрѣвнн са емоу проказа

Мар. Мт. 8:2–3 можешн ма нцнстнтн... хоцж нцнстн са. и авне нцнстн са отъ проказы

Глаголите нтрѣвнтн [са] и нтрѣвлатн [са] се откриват и в други преславски текстове, срв. например *Изб.* 1076 г. – нтрѣвнн жаждеу л. 35, *Шест.* – еже во нз давннхъ лѣтъ вѣдъ боудетъ лютъ недоужннн. то можетъ не корене нтрѣвнтн л. 81d, н спрежемъ. многодавннне вѣдъ нтрѣвлатъ л. 102с, обаче же враче подражанмъ. роуцѣ свои въ ѣзвѣ влагающе. да нтрѣвннмъ гнон л. 162а и др.

Трябва да се отбележи, че и останалите особености в лексиката на *Сав.*, на които няма да се спираме тук, имат съответствия в преславските преводи, срв. и мнението на К. Хоралек за наличието на лексикални нововъведения в *Сав.*: “To platí především o slově gospoda na místě *gostinica* ostatních rukopisů Lc 10.34, pro něž mimo jiné důvody kladl Vondrák vznik Sav. do oblasti severních Uher (Altslov. Stud. str. 70), a dále o slově прахнѣнъ Мт 12.33 (za *zъль*) ostatních rukopisů (a vlastně i нгнннъ v témže verši), богатство Мт 19.22 (za *сѣтежаніе* pl. ostatních rukopisů), плема Мт 12.34 (za *істедіе*) a j. Opatrnosti v takových závěrech ovšem nikdy nezbyvá, protože nepochybných lexikálních novosti je v Sav. přece jen značné množství.”²⁸ Срв. също *нспрахнѣло* (н јаже *нспрахнѣло* н не оутвържено стоанне

²⁸ Н о r á l e k, K. Význam Savviny knihy pro rekonstrukci stsl. překladu evangelia. – Věstník Královské České společnosti nauk. Třída filosoficko-historicko-filologická. Ročník, 1946, 3. Praha, 1948, p. 46.

разумѣнна нмоуше предѣстнѣ н обратнѣ отъ ба живааго, л. 341а) в *Бог.* срещу прахнѣно (или творитѣ дръво добре агодж емоу добрж • или творитѣ дръво прахнѣно • н агонаж емоу нзгнналж, Мт. 12:33) в *Сав.*, лексемата господа се открива в различни староруски ръкописи, както и в Пандектите на Никон Черногорец, формите агоднчннзи (тн н възше дръвѣннзи агоднчннзи възндетъ, л. 7γ) и агоднчне (Аще ли градаа агоднчне чешжца • приа съдѣловають н, Амос VII:14, л. 369γγ) в *Сл. Гр. Бог.* (име на дърво и на плод на дърво) съответстват на агода (плод на дърво – отъ агоды во дръво знаетъ са, Мт. 12:33) в *Сав.* и др.

Кодексът, от който е преписвал скорописецът поп Сава, вероятно е бил непълен и изгубените листове са били допълнени с текст, принадлежащ на преславската редакция на богослужебните книги, който е бил на разположение на преписвача. Така в *Сав.* са смесени две различни редакции на евангелския текст, едната от които съвпада с езиковите особености на преводите, възникнали в Преславската книжовна школа по времето на цар Симеон. Според мнението на А. Алексеев тази редакция не се е наложила и е била изоставена от по-късните книжовници. Попсавовото изборно евангелие вероятно е една от книгите, предназначени за богослужерна употреба в някои от многобройните църкви или манастири в Североизточна България през X в. Изнесена в Русия, *Сав.* е продължила да бъде използвана в богослужението, а изгубените части от нея са били допълвани в XI–XII и в края на XIII в. на руска почва.

Krasimira Kostova (Sofia, Bulgaria)

THE SAVINA KNIGA AND THE EARLY OLD BULGARIAN LITERARY TRADITION

(Summary)

The paper deals with the Old Bulgarian codex Savina kniga. On the basis of palaeographic, orthographic and linguistic peculiarities of the manuscript it is proposed that the Old Bulgarian codex was written in the 10th century in North-east Bulgaria and that part of it includes a Gospel text revised in Pliska-Preslav during the Golden age of Bulgarian literature and culture.